

CHRONIQUES STRASBOURGEOISES

Oktober - december 2023

Lucas Dikkers & Kris van der Pas *

Samenvatting | Wie aan Straatsburg en de mensenrechten denkt, denkt aan de jurisprudentie van het EHRM. Er gebeurt echter meer mensenrechtelijks in Straatsburg. In deze kroniek wordt verslag gedaan van activiteiten, beslissingen, aanbevelingen en standpunten van alle andere organen die zich binnen het raamwerk van de Raad van Europa bezighouden met mensenrechtenkwesities.

DOI | 10.54195/NTM.18634

Inleiding

Omdat er niet altijd veel te vieren valt in deze rubriek, is het ook belangrijk om stil te staan bij mijlpalen en positieve ontwikkelingen. Allereerst is dat deze keer het feit dat de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens 75 jaar bestaat. Daar stond ook de mensenrechtencommissaris van de Raad van Europa bij stil.¹ Zij benadrukte het veranderende landschap van mensenrechten (bijvoorbeeld het bestaan van de doodstraf), waar de Verklaring in positieve zin aan heeft bijgedragen. Een ander feestelijk moment is de uitreiking van de Václav Havel mensenrechtenprijs, ditmaal aan (de u welbekende) Osman Kavala, die al enige tijd volgens het EHRM onterecht vastzit in Turkije.² Hij droeg de prijs op aan allen die net als hij onrechtmatig in de gevangenis verblijven. Later zullen we in deze kroniek terugkomen op de situatie van Kavala. Zijn situatie illustreert dat er nog steeds zorgen zijn in het mensenrechtenlandschap. Andere zorgen zijn er vanuit de Commissie van Venetië over de wettelijke waarborgen voor de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht in Nederland.³ Zeker gezien de recente uitslag van de Nederlandse verkiezingen en zorgen omtrent de grondwettelijkheid van verkiezingsprogramma's, is het advies van de commissie belangrijk om ter harte te nemen.⁴ Verder informeren wij u weer over andere belangrijke ontwikkelingen binnen de Raad van Europa, startend met onze vaste update over de situatie in Oekraïne. Voorts besteden we achtereenvolgens aandacht aan het conflict in Nagorno-Karabach, vrouwenrechten, discriminatie, mensenhandel, en sport in Europa. We sluiten weer af met het implementatienieuws.

- Mr. L.P. Dikkers is junior docent en promovendus bij de Radboud Universiteit. Mr. K. van der Pas is promovenda bij dezelfde universiteit.
- 1 Zie 'Europe 75 years after the Universal Declaration of Human Rights: A journey of progress, setbacks and persistence', <https://coe.int/en/web/portal/-/europe-75-years-after-the-universal-declaration-of-human-rights-a-journey-of-progress-setbacks-and-persistence>.
- 2 Zie '2023 Václav Havel Prize awarded to imprisoned Turkish human rights defender Osman Kavala', <https://coe.int/en/web/portal/-/2023-v%C3%A1clav-havel-prize-awarded-to-imprisoned-turkish-human-rights-defender-osman-kavala>.
- 3 Joint opinion of the Venice Commission and Directorate General of Human Rights and Rule of Law (DGI) of the Council of Europe on the legal safeguards of the independence of the judiciary from the executive power, adopted by the Venice Commission at its 136th Plenary Session (Venetië, 6-7 oktober 2023), CDL-AD(2023)029-3.
- 4 Zie hierover bijvoorbeeld: N. Graaf, 'Dutch Rule of Law Alert: Why Dutch Constitutional Culture Is not Prepared for Geert Wilders' Shock Electoral Win', *Verfassungsblog* 28 november 2023.

Oekraïne: veel zorgen en het register voor schade

Verscheidene organen van de Raad van Europa hebben de afgelopen tijd hun zorgen geuit over de Russische invasie in Oekraïne en de situatie die daardoor ontstaan is. Allereerst heeft de Parlementaire Assemblée een resolutie aangenomen, waarin wordt benadrukt dat het van groot belang is om de overwinning van Oekraïne op militair, financieel, politiek en diplomatiek niveau mogelijk te maken.⁵ Daarnaast worden verschillende aanbevelingen gedaan, waaronder een voor het in werking stellen van het register voor schade (hierover later meer). Ook het Comité van Ministers heeft zich uitgelaten over de situatie in Oekraïne, specifiek over de gebieden die bezet zijn door Rusland. In een besluit, gebaseerd op een rapport van de secretaris-generaal van de Raad van Europa, geven de ministers aan dat er sprake is van meerdere en ernstige schendingen van het internationaal humanitair recht en internationale mensenrechten.⁶ Het is volgens hen daarom van groot belang dat er zo snel mogelijk een onafhankelijk en onpartijdig onderzoek start naar deze schendingen. Zij roepen hierbij in herinnering dat tijdens de top in Reykjavik alle politieke leiders zich hebben gecommitteerd aan het steunen van Oekraïne.

Het Comité van Lanzarote, dat zich bezighoudt met het Verdrag inzake bescherming van kinderen tegen seksuele uitbuiting en seksueel misbruik, heeft zorgen geuit over het gebrek aan Russische medewerking wat betreft implementatie van dit verdrag.⁷ Rusland heeft al enige tijd geen reactie gegeven op vragen van het Comité (specifiek met betrekking tot de situatie in Oekraïne), wat ingaat tegen de verplichtingen die volgen uit het verdrag. Toch valt er ook een kleine positieve ontwikkeling te melden hier: wij berichtten u al enige tijd geleden over de toetreding van Oekraïne tot de Ontwikkelingsbank van de Raad van Europa. Recentelijk is er een overeenkomst tussen deze twee getekend, waarin de bank twee miljoen heeft toegezegd voor het financieren van reparatie van huizen in Oekraïne.⁸

Tot slot valt er weer iets te melden over de ontwikkelingen omtrent het register voor schade. Dat register kwam al een aantal keer aan bod in deze kroniek. Recentelijk zijn de vertegenwoordigers van veertig landen voor de tweede keer samengekomen in Riga.⁹ Opvallend is dat Nederland en de Europese Unie als enige twee entiteiten een vrijwillige bijdrage hebben geleverd om het schaderegister op te starten. Dit kunnen wij natuurlijk alleen maar toejuichen. Er is vooralsnog weinig inhoudelijks te melden, omdat de tweede bijeenkomst veelal ging over financiële kwesties. Wel interessant is de samenkomst van alle ministers van justitie van de Raad van Europa, die vlak daarvoor (ook in Riga) plaatsvond. Zij namen daarin een verklaring aan

5 Resolutie 2516 van de Parlementaire Assemblée van de Raad van Europa (12 oktober 2023), *Ensuring a just peace in Ukraine and lasting security in Europe*.

6 Comité van Ministers (4 oktober 2023), *The Russian Federation's war of aggression against Ukraine and its consequences for the human rights situation in the Ukrainian territories temporarily controlled or occupied by the Russian Federation*, SG/Inf(2023)29, DD(2023)319.

7 Comité van Lanzarote (26 september 2023), *Statement regarding cooperation by the Russian Federation in the context of the questions addressed to it under Rule 28 of the Rules of Procedure*, T-ES(2023)16_en.

8 Zie 'Ukraine: first CEB operation to support housing repairs for households affected by war', <https://coe.int/en/web/portal/-/ukraine-first-ceb-operation-to-support-housing-repairs-for-households-affected-by-war>.

9 Zie 'The Conference of Participants of the Register of damage for Ukraine holds its second meeting', <https://coe.int/en/web/portal/-/the-conference-of-participants-of-the-register-of-damage-for-ukraine-holds-its-second-meeting>.

(ook wel de 'Riga Principles'), waarin sturing wordt gegeven aan de implementatie van het *Action Plan for Ukraine*.¹⁰

Conflict in de regio Nagorno-Karabach

Naast de oorlog in Oekraïne is er aan de rand van Europa nog een ander conflict geëscaleerd, namelijk dat tussen Azerbeidzjan en Armenië. Op 19 september 2023 heeft Azerbeidzjan in Nagorno-Karabach een militair offensief gelanceerd. In de periode daarvoor heeft Azerbeidzjan al maandenlang de toevoer van goederen naar de regio afgeknepen.¹¹ Gezien de mensenrechtelijke gevolgen hiervan is het niet verrassend dat verschillende organen van de Raad van Europa zich over het conflict hebben uitgelaten. Vrijwel direct riep de secretaris-generaal van de Raad van Europa om de-escalatie.¹²

Ook de Parlementaire Assemblee heeft in een resolutie over het conflict uitgebreid de humanitaire situatie in Nagorno-Karabach besproken.¹³ Het verklaart de uittocht van de Armeense gemeenschap uit Nagorno-Karabach 'met groot verdriet en een gevoel van machteloosheid' te hebben aangezien, en merkt op dat Azerbeidzjan onder meer partij is bij het EVRM en het IVBPR. Ook onderstreept het enkele verplichtingen die daaruit voortvloeien. Zo mag Azerbeidzjan de bewegingsvrijheid van Armenen niet beperken en mag Azerbeidzjan dus vrijwillig terugkerende vluchtelingen niet tegenhouden. Indien de Armeense vluchtelingen zich elders willen vestigen, verklaart de Assemblee, dan dienen de lidstaten van de Raad van Europa hen te verwelkomen.¹⁴ Niettemin onderstreept de Assemblee dat de tragische uittocht niet als nieuwe realiteit geaccepteerd mag worden: het is nog niet te laat voor Azerbeidzjan om de situatie te herstellen.

De Istanbul Conventie en GREVIO

In het kader van de internationale dag voor de uitbanning van geweld tegen vrouwen vroegen de president van het Comité van Ministers en de secretaris-generaal van de Raad van Europa aandacht voor de Istanbul Conventie, het verdrag van de Raad van Europa inzake het voorkomen en bestrijden van geweld tegen vrouwen en huiselijk geweld.¹⁵ De groep van deskundigen inzake actie tegen geweld tegen vrouwen en huiselijk geweld (GREVIO) heeft bij alle staten die gemonitord zijn vastgesteld dat zij praktische stappen hebben gezet om geweld tegen

10 Raad van Europa (11 september 2023), 'Declaration of the informal conference of ministers of justice of the Council of Europe. On the occasion of the Conference: "On the Path to Justice for Ukraine: Advancing Accountability, Reuniting Children with Their Families, and Supporting the Resilience of its Justice System"'.

11 'Azerbaidjan: Ensure Civilians' Rights in Nagorno Karabakh', *Human Rights Watch* 23 september 2023.

12 'Military escalation around the Karabakh region. Statement by Secretary General Marija Pejčinović Burić', beschikbaar via <https://coe.int/fi/web/portal/-/military-escalation-around-the-karabakh-region>

13 Resolutie 2517 van de Parlementaire Assemblee van de Raad van Europa (12 oktober 2023), *Humanitarian situation in Nagorno-Karabakh*.

14 Het Congres inzake lokale en regionale heeft zich op een soortgelijke manier over het conflict uitgelaten, zie: <https://rm.coe.int/the-humanitarian-situation-in-karabakh-and-neighbouring-cities-and-reg/1680ad0b5e>

15 'How the Istanbul Convention is saving lives – statement by Dominique Hasler, President of the Committee of Ministers and Marija Pejčinović Burić, Secretary General of the Council of Europe', beschikbaar via <https://coe.int/en/web/portal/-/how-the-istanbul-convention-is-saving-lives>.

vrouwen te stoppen. De president en de secretaris-generaal zijn ervan overtuigd dat het verdrag dus zijn doel vervult. Het is daarom goed nieuws dat de Istanbul Conventie inmiddels in werking getreden is voor de Europese Unie.¹⁶ De president en de secretaris-generaal roepen bovendien andere geïnteresseerde staten ook op om zich aan te sluiten bij het verdrag.

Ook in het jaarrapport van GREVIO komt de Istanbul Conventie uitgebreid aan bod.¹⁷ GREVIO stelt over zichzelf vast dat het een gewichtige stem heeft over geweld tegen vrouwen en huiselijk geweld. Zo zijn haar bevindingen in toenemende mate terug te vinden in uitspraken van het EHRM. Negatiever is dat de Istanbul Conventie volgens GREVIO soms op weerstand stuit, en dat haar beginselen daarom met opzet verkeerd worden geïnterpreteerd.

In het rapport is er verder bijzondere aandacht voor de manier waarop partijen bij de Istanbul Conventie seksueel geweld strafbaar stellen en vervolgen. Enkele staten zijn al overgestapt naar een systeem waarin expliciet toestemming vereist is voor seks. GREVIO merkt op dat Nederland helaas nog steeds een systeem hanteert waarin verkrachting alleen strafbaar is wanneer er geweld wordt gebruikt. Mede om die reden is men daarom te spreken over de nieuwe Wet seksuele misdrijven. Hiermee wordt het Nederlands strafrecht op dit gebied gemoderniseerd (ten tijde van schrijven ligt het wetsvoorstel voor een debat bij de Eerste Kamer).¹⁸

Een toenemend aantal staten, waaronder Nederland, heeft stappen gezet door onderzoekers aan te stellen die gespecialiseerd zijn in het vervolgen van seksueel geweld. Zo prijst GREVIO het feit dat het Openbaar Ministerie in Nederland instructies heeft aangenomen waarin uitgelegd wordt hoe seksueel geweld herkend en vervolgd kan worden, en hoe de rechten van slachtoffers in dat kader het beste beschermd kunnen worden. Een andere ontwikkeling die GREVIO bespreekt betreft crisiscentra voor seksueel geweld waarin slachtoffers worden opgevangen en geholpen. Ook kan daar vaak direct aangifte worden gedaan, en kan er dus onderzoek ten behoeve van vervolging plaatsvinden. Behalve Nederland hebben achttien lidstaten dergelijke centra opgezet, of stappen gezet om dat te verwezenlijken.

Discriminatie en diversiteit

Naast de positie van vrouwen is er in Straatsburg ook aandacht besteed aan de rechten van LHBTI-persoonen. In de vorige kroniek schreven we dat de Europese commissie tegen racisme en onverdraagzaamheid (ECRI) ernaar streefde om in 2023 eindelijk beleidsaanbevelingen aan te nemen die specifiek zien op discriminatie tegen LHBTI-persoonen. Op 28 september werden deze eindelijk gepubliceerd. In het document wordt eerst de noodzaak van de aanbevelingen uiteengezet.¹⁹ Het ECRI stelt vast dat er belangrijke vooruitgang is geboekt wat betreft de juridische positie van LHBTI-persoonen en dat LHBTI-persoonen bovendien door steeds meer mensen worden geaccepteerd. Niettemin moeten er nog steeds aanvullende stappen gezet

16 'Istanbul Convention enters into force in respect of the European Union', beschikbaar via <https://coe.int/en/web/portal/-/istanbul-convention-enters-into-force-in-respect-of-the-european-union>.

17 Raad van Europa, *4th General Report on GREVIO's Activities, 2023*, beschikbaar via <https://rm.coe.int/4th-general-report-on-grevio-s-activities/1680aca199>.

18 De stand van zaken is beschikbaar via https://eerstekamer.nl/wetsvoorstel/36222_wet_seksuele_misdrijven.

19 Raad van Europa, *ECRI General Policy Recommendation No. 17 on preventing and combating intolerance and discrimination against LGBTI persons, 2023*, beschikbaar via <https://rm.coe.int/general-policy-recommendation-no-17-on-preventing-and-combating-intolerance/1680acb66f>.

worden. Zo hebben LHBTI-personen nog steeds – ongeacht hun juridische positie – te maken met een hoger risico om slachtoffer te worden van discriminatie of geweld. De 64 specifieke aanbevelingen die het ECRI doet hebben als doel om hier verdere verbetering in te brengen.

Het Comité inzake anti-discriminatie, diversiteit en inclusie (CDADI) heeft aanbevelingen gedaan met een soortgelijke thematiek. Deze betreffen het vervolgen van *hate crimes* op basis van seksuele voorkeur en genderidentiteit.²⁰ De aanbevelingen raken aan verschillende aspecten van de strijd tegen dergelijke *hate crimes*. Zo wordt onder meer aandacht gevraagd voor het verbeteren van regelgeving ten aanzien van vervolging, voor de bijdrage van LHBTI *civil society*-organisaties in de strijd tegen *hate crimes*, voor het verbeteren van onderzoek en voor de behoeftes van slachtoffers. Daarnaast heeft CDADI een verzameling veelbelovende praktijken om *hate crimes* tegen te gaan gepubliceerd.²¹ Daarin wordt onder andere Roze in Blauw benoemd, een politienetwerk in Nederland dat speciaal is ingericht voor LHBTI-personen die te maken hebben met discriminatie of geweld op basis van hun identiteit.²²

GRETA onderzoekt Nederland

Nog meer aandacht voor Nederland is er geweest in een rapport van de Groep van deskundigen inzake actie tegen mensenhandel (GRETA).²³ Het rapport betreft in het bijzonder de rechtstoegang en effectieve rechtsmiddelen. GRETA benoemt enkele positieve punten: Nederland maakt voor slachtoffers de relevante informatie in verschillende talen beschikbaar, en rechtshulp is wat betreft strafrechtelijke vervolging in principe gratis. GRETA hekelt echter dat er bij een eerste gesprek met de autoriteiten geen rechtshulp wordt geboden, terwijl dat eerste gesprek juist zeer zwaarwegende juridische gevolgen kan hebben. Daarnaast zou GRETA het een verbetering vinden als gefinancierde rechtshulp ook beschikbaar wordt voor civiele geschillen. In complexere gevallen is het niet mogelijk om als onderdeel van de strafrechtelijke procedure compensatie te claimen, en is men aangewezen op een civiele procedure. Dat is voor slachtoffers van mensenhandel doorgaans niet te bekostigen. Ook spoort GRETA de Nederlandse overheid aan om meer middelen in te zetten voor het onderzoeken en vervolgen van mensenhandel, aangezien het aantal veroordelingen daalt.

20 CDADI (14 september 2023), 'Thematic review of the implementation of Recommendation CM/Rec(2010)5 of the Committee of Ministers to member States on measures to combat discrimination based on sexual orientation or gender identity', beschikbaar via https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?objectid=0900001680ac3af4#_Toc135758947; 'Twelve recommendations to combat crimes against LGBTI people in Europe', beschikbaar via <https://coe.int/en/web/portal/-/twelve-recommendations-to-combat-hate-crimes-against-lgbti-people-in-europe>.

21 CDADI, 'Combating hate crime and other hate motivated incidents based on sexual orientation, gender identity, gender expression and sex characteristics (SOGIESC). *Promising Practices*', beschikbaar via <https://rm.coe.int/2022-thematic-review-en-sogiesc-based-hate-crime-promising-practices/1680ac0eea>

22 Zie daarvoor: 'Roze in Blauw', <https://politie.nl/onderwerpen/roze-in-blauw.html>

23 GRETA, *Evaluation Report Netherlands, third evaluation round. Access to justice and effective remedies for victims of trafficking in human beings*, Raad van Europa 2023, beschikbaar via <https://rm.coe.int/greta-evaluation-report-on-the-netherlands-third-evaluation-round-focu/1680ad38f2>.

Een focus op sport

Luchtigere thema's worden door de Raad van Europa ook behandeld. Onder leiding van de plaatsvervangend secretaris-generaal van de Raad van Europa is er de afgelopen periode aandacht gekomen voor sport, en specifiek integriteit in de sportwereld. Allereerst is er aandacht geweest voor manipulatie in sportwedstrijden, doping, en veiligheid tijdens grote sportevenementen.²⁴ Het Comité van Ministers heeft een verklaring aangenomen waarin het lidstaten en sportorganisaties oproept om maatregelen te treffen rondom integriteit in de sport.²⁵ Er wordt geconstateerd dat er dreigingen zijn die ethisch gedrag in de sport in gevaar brengen, waardoor het nodig is dat er richtlijnen en gedragscodes in het leven worden geroepen. Dit is nodig om 'schone' en eerlijke sportcompetities op elk niveau te hebben.

In aanvulling hierop is aan het thema doping in de sport aandacht besteed binnen de Raad van Europa door middel van een conferentie (wederom in Riga).²⁶ Wij nemen aan dat de conferentie georganiseerd was ter voorbereiding op de bijeenkomst van het Internationale Agentschap voor de bestrijding van doping (WADA), waar de plaatsvervangend secretaris-generaal de Raad van Europa heeft vertegenwoordigd.²⁷ Tijdens de conferentie in Riga is nationale en internationale wetgeving rondom anti-doping procedures onderzocht, om *best practices* te vinden. Ook werd een eerder aangenomen aanbeveling van de Raad van Europa besproken door de tachtig aanwezige sport-experts.²⁸

Implementatienieuws

Zoals u van ons gewend bent, sluiten wij af met het implementatienieuws. Naast de algemene sessies van het Comité van Ministers, heeft ditmaal de Parlementaire Assemblee zich expliciet uitgelaten over de prijswinnaar benoemd in de inleiding, Osman Kavala. De Turkse autoriteiten worden opgeroepen om Kavala vrij te laten, in lijn met eerdere rechtspraak van het EHRM. Een interessante wending is dat de Parlementaire Assemblee andere lidstaten nu ook oproept om eventuele sancties in werking te stellen tegen Turkse officieren van justitie en rechters die verantwoordelijk zijn voor de situatie van Kavala.²⁹ Een andere situatie die ook al enige tijd speelt is het gebrek aan medewerking van Rusland inzake de tenuitvoerlegging van EHRM-uitspraken. Tijdens de laatste bijeenkomst van het Comité van Ministers is besproken hoe samenwerking met de Verenigde Naties kan bijdragen aan naleving van uitspraken door

24 Zie 'Strengthening the [rotection of integrity in sport through judicial action', <https://coe.int/en/web/portal/-/strengthening-the-protection-of-integrity-in-sport-through-judicial-action>.

25 Declaratie van het Comité van Ministers (27 september 2023), *on sport integrity*, Decl(27/09/2023).

26 Zie 'Right to a fair trial procedure in anti-doping proceedings', <https://coe.int/en/web/sport/anti-doping-conference-right-to-fair-process-in-anti-doping-proceedings>.

27 Zie 'WADA annual meeting: Reforms and key governance issues discussed to help combat doping in sports world-wide', <https://coe.int/en/web/portal/-/wada-annual-meeting-new-reforms-presented-to-address-global-anti-doping-challenges-in-sport>.

28 Aanbeveling CM/Rec(2022),14 van het Comité van Ministers (20 april 2022), *The general principles of fair procedure applicable to anti-doping proceedings*.

29 Zie hierover: Resolutie 2319 van de Parlementaire Assemblee (29 januari 2020), *Complementary joint procedure between the Committee of Ministers and the Parliamentary Assembly in response to a serious violation by a member State of its statutory obligations*.

Rusland.³⁰ Het gaat dan bijvoorbeeld om de zaken rondom Aleksey Navalnyy, maar ook de schadeloosstelling in de zaken van Georgië tegen Rusland.

Om deze rubriek niet te eenzijdig te maken ten opzichte van vorige edities: het Comité van Ministers heeft zich ook gebogen over een groep zaken tegen Hongarije rondom migratie.³¹ De Hongaarse autoriteiten maken zich volgens de betreffende uitspraken schuldig aan het onrechtmatig uitzetten van asielzoekers.³² Het Comité roept Hongarije dan ook op om met onmiddellijke ingang te stoppen met deze praktijk en de asielzoekers een mogelijkheid te geven om een rechtsmiddel aan te wenden. Het is lastig om niet in herhaling te vallen hier, maar ook Bosnië en Herzegovina werd weer op de vingers getikt vanwege het feit dat verschillende groepen inwoners zich niet verkiesbaar kunnen stellen.³³ Tot slot was er aandacht voor de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht in Polen.³⁴ Met de nieuwe wind die daar is gaan waaien door de recente verkiezingsuitslag hebben wij goede hoop dat deze groep zaken binnenkort van de lijst mag.

30 Comité van Ministers (7 december 2023), 'Item A3: Judgments of the European Court of Human Rights against the Russian Federation: measures required in the pending cases', CM/Notes/1483/H46-A3.

31 Comité van Ministers (21 september 2023), 'Interim Resolution: Execution of the judgments of the European Court of Human Rights (Ilias and Ahmed group against Hungary)', CM/ResDH(2023)260.

32 Zie bijvoorbeeld EHRM 21 november 2019, 47287/15 (*Ilias en Ahmed/Hongarije*).

33 Tussentijdse resolutie CM/ResDH(2023)481 van het Comité van Ministers (7 december 2023), *Sejdić and Finci group against Bosnia and Herzegovina*.

34 Tussentijdse resolutie CM/ResDH(2023)487 van het Comité van Ministers (7 december 2023), *Reczkowicz group*; Tussentijdse resolutie CM/ResDH(2023)487 van het Comité van Ministers (7 december 2023), *Broda and Bojara*.